

Værdilov og verdensmarked.

En kritik af teorien om værdilovens modificerede funktion på verdensmarkedet.*

Tilla Siegel

Analysen af kapitalismen som et verdenssystem præger i stigende omfang den aktuelle samfundsvidenskabelige diskussion om internationale økonomiske problemer (imperialisme og afhængighed, multinationale koncerner mm.), og fungerer dermed samtidig som en kritik af den tidligere dominerende behandling af disse problemer som »extern«-økonomiske i forhold til nationen.

Med spørgsmålet om mekanismerne i den internationale værdidannelse giver teorien om værdilovens modificerede funktion på verdensmarkedet¹ et neomarxistisk bidrag til denne diskussion om det kapitalistiske

* Denne artikel er en omarbejdet udgave af et afsnit i bogen Tilla Siegel, Kapitalismus als Weltsystem. Methodische Probleme einer marxistischen Analyse des Weltmarktes. Bogen er udkommet i januar 1980 på forlaget Campus i Frankfurt (Serien 'Campus Forschung').
Artiklen er oversat fra tidsskriftet »Mehrwert« nr. 21 af Finn Hansson.

1. Som fortalere for denne teori behandles:
Gunther Kohlmey, »Karl Marx' Theorie von internationalen Werten, Bd. 4, Berlin (DDR) 1961, s. 18 ff.,
Christel Neusüss, Imperialismus und Weltmarktbebewegungen des Kapitals, Erlangen 1972, da. udg. Imperialismen og det kapitalistiske verdensmarked, København Kurasje 1976,
Klaus Busch, Die multinationalen Konzerne. Zur Analyse der Weltmarktbebewegungen des Kapitals, Frankfurt 1974, da. udg. Imperialismen og de multinationale koncerner, Århus Pax Modtryk 1976,
Wolfgang Schoeller, Weltmarks und Reproduktion des Kapitals, Frankfurt 1976.

verdenssystem. Af den omstændighed, at den nationalstatslige organisering af kapitaler indebærer, at verdensmarkedet er opdelt i nationale valutaer, udleder teorien en dybtgående modificering af den af Marx udviklede værdilov for så vidt angår verdensmarkedet. Denne modificering består i, at kapitaler i en nation med et overgennemsnitligt produktivtetsniveau kun i meget begrænset omfang, om overhovedet, kan gøre sine konkurrencefordele gældende.

Den følgende kritik skal vise, at ingen af de påståede modificerende gennemsættelser af værdiloven på verdensmarkedet kan afledes på værdilovens analytiske niveau og alene af, at verdensmarkedet er opdelt i nationale valutaområder, og at omtalte teori altså er forkert i sin logiske kerne. Kritikken sætter ind mod de fire punkter, der udgør det centrale grundlag for denne teori:

- a) Det nationale markeds »normalitet« i modsætning til verdensmarkedet.
- b) Den metodiske status af en undersøgelse af værdidannelsen på verdensmarkedet.
- c) Adskillelsen mellem arbejdets produktivitet og intensitet.
- d) Teoriens kernemodifikation af værdiloven på verdensmarkedet på grund af eksistensen af forskellige nationale valutaer.

a) Det nationale markeds »normalitet« i modsætning til verdensmarkedet.

Logikken i den Marx'ske teori modsvarer den tankegang, at kapitalismen skal begribes som et verdenssystem og ikke som et nationalt begrænset system. Tilhængerne af den her behandlede teori går af denne grund og med rette ud fra Marx' udsagn om, at verdensmarkedet »overhovedet udgør kapitalismens basis og livsatmosfære«. ² Men allerede i deres bestemmelse af den samfundsmæssige enhed til hvilke de af Marx udviklede love for fordeling af det samfundsmæssige arbejde under kapitalismen ³ henføres, fjerner de sig fra dette udgangspunkt, idet den samfundsmæssige enhed hos dem er nationen og ikke verdensmarkedet. Klaus Busch skriver eksempelvis mht. udledningen af værdiloven: »Forudsætningen for udfoldelsen af værdilovens virkning på verdensmarkedet er udviklingen af værdilovens mekanismer inden for *nationale* rammer«. ⁴ Og overskriften i

2. Karl Marx, *Das Kapital* bd. 3, MEW 25, Berlin (DDR) 1969, s. 120, da. udg. København 1972, bd. 3.1, s.142.

3. Værdiloven og loven om dannelsen af produktionsprisen.

4. Klaus Busch, op. cit. s.13, da. udg. s. 12. (kursivering af T.S.)

kapitlet hvor han beskriver værdiloven lyder: »Værdiloven inden for nationale rammer«.

Dertil kommer, at behandlingen af kapitalens verdensmarkedsbevægelse på værdilovens analytiske niveau bliver begrundet med, at med hensyn til dannelsen af produktionspris må der tages udgangspunkt i det indre markeds »normalitet«, eftersom dannelsen af produktionsprisen udelukkende finder sted på det indre marked og det kun er markedsværdien, der dannes på verdensmarkedet. Det næste afsnit vil udførligt behandle denne begrundelse, men først skal følgende grundlæggende forhold slås fast:

Marx måtte for overhovedet at kunne udvikle værdiloven og loven om dannelsen af produktionsprisen gå ud fra en logisk konstruktion i form af antagelsen om en ensartet kapitalisme, dvs. en kapitalisme med fælles politisk overbygning. Når han alligevel visse steder (især i behandlingen af produktionsprisen) henviser til nationale rammer, så skal det i forhold til logikken i hans teori kun forstås som illustrationer og ikke som en definition af nationen som en bestemmende eller »normal« samfundsmæssig enhed for disse loves virkning. Værdiloven og loven om dannelse af produktionsprisen er love, som regulerer fordelingen af det samfundsmæssige arbejde i den totale kapitalisme og denne kapitalismes virkelige udmøntning er verdensmarkedet. Så snart en kapitalistisk nation befinder sig i et - regelmæssigt - bytteforhold med andre lande (og det var siden den kapitalistiske produktionsmådes opståen tilfældet), kan der ikke længere forudsættes rene nationale værdi- og produktionsprisdannelser. Dette kan heller ikke forudsættes for varer som ikke eksporteres eller ikke konkurrerer med importvarer. For det første indgår importvarer (omend ikke alle) i produktionen af andre varer og for det andet er det samfundsmæssige behov ikke længere kun nationalt bestemt. I samme øjeblik man kan tale om et verdensmarked, og det kan man når den internationale handel ikke længere beror på tilfældigheder - så findes der ikke længere nationale værdier og produktionspriser men kun internationale.

Teorien om værdilovens modificerede funktion på verdensmarkedet beror på følgende inkonsistens: Teorien tager godt nok udgangspunkt i postulatet om verdensmarkedet som bestemmende enhed for analysen, men i antagelsen om at de nationale rammer er den »normale« enhed for værdi- og produktionsprisbestemmelsen går det første postulat tabt.

Hvad angår gennemsættelsen af værdiloven og produktionsprisdannelsen er det indre marked for så vidt mere »normalt« end verdensmarkedet⁵ i den forstand, at den virkelige udligning af forskelle i individuel

5. »Normal« i den forstand, at det modsvarer den kapitalistiske produktionsmådes karakter.

produktivitet og arbejdsintensitet foregår hurtigere pga. mindre friktion i konkurrencen. Det indre marked er også mere »normalt« i den forstand, at de samme forhold bidrager til at tendensen til dannelse af en gennemsnitlig profitrate hurtigere sætter sig igennem inden for en national ramme. Men det indre marked er ikke mere »normalt« på den måde at det ikke i bund og grund er de samme lovmæssigheder i fordelingen af det samfundsmæssige arbejde, der gør sig gældende på verdensmarkedet som på det indre marked.⁶ Og det er heller ikke mere normalt på den måde, at værdidannelsen først fuldbyrdes i nationalt regi hvorefter den internationale værdi dernæst dannes af nationale værdier.⁷ Og endelig er det ikke mere normalt i den betydning »at varerne på verdensmarkedet står overfor hinanden som varebesiddernes varer og ikke uformidlet som produkter af kapital«⁸, hvorfor profitraten på verdensmarkedet altså ikke spiller nogen rolle i prisdannelsen.

For at gentage: Verdensmarkedet er ikke noget som eksisterer udenfor nationen, men nationerne er verdensmarkedet. Den samfundsmæssige enhed som værdiloven virker indenfor er kapitalismen, som i sin virkelige skikkelse omfatter det samlede kapitalistiske verdenssystem. Hvis der altså kan tales om modifikationer i værdiloven på verdensmarkedet, da gælder det i lige så høj grad indenfor nationen.

Bag terminologien »modifikation af værdiloven« gemmer sig to forhold:

For det første siges det, at den proces, der reelt reducerer den individuelle arbejdstid til den samfundsmæssigt nødvendige omfang er ødelagt, hvilket betyder, at den mere produktive vareproducent ikke kan udnytte sine konkurrencefordele overfor de mindre produktive producenter. Det er denne modifikation som den her kritiserede teorisøger at eftervise for verdensmarkedet.

For det andet siges det, at fordelingen af det samfundsmæssige arbejde ikke alene sker over denne reduktion, men også gennem andre processer. Loven om dannelsen af produktionspriser omfatter denne anden type modifikation, idet den beskriver den indflydelse, som dannelsen af den gen-

6. F.eks. det forhold på verdensmarkedet, at den mere produktive producent ikke samtidig kan være den mest billige.

7. En sådan slutning forledes de her nævnte forfattere til af Marx' udsagn om, at de »nationale gennemsnit (af produktivitet og arbejdsintensitet, T.S.) .. (udgør) en skala, hvis måleenhed er det universelle arbejdes gennemsnitsenhed.« Marx, Das Kapital bd. 1, MEW 23, s. 584, da.udg. bd. 1.3, s. 788.

8. Christel Neusüss, op.cit., s. 100, da.udg. s. 96.

nemsnitlige profitrate har på fordelingen af det samfundsmæssige arbejde under kapitalismen.⁹

Analog til den her diskuterede teori undersøges i denne artikel kun om det på værdilovens niveau er muligt at aflede den første form for modifikation ud fra kapitalismens underopdeling i nationale valutasfærer.

b) Den metodiske status af en undersøgelse af værdidannelsen på verdensmarkedet.

Den af Marx formulerede værdilov omhandler grundprincipperne for fordeling af det samfundsmæssige arbejde i et vareproducerende samfund. Den er kun det første analytiske skridt i undersøgelsen af mekanismerne bag fordelingen af det samfundsmæssige arbejde i et *kapitalistisk* vareproducerende samfund, eftersom den ikke indeholder profitraternes udligning. I værdidannelsen kommer det til udtryk om det forbrugte individuelle arbejde er samfundsmæssigt nødvendigt arbejde - nødvendigt såvel mht. produktivitetens gennemsnitlige niveau som mht. det (betalingsdygtige) samfundsmæssige behov. Markedets sammenligningsprocesser virker først som en *ideel* reduktion af det individuelle arbejde til dets samfundsmæssigt nødvendige omfang. Men pga. dette bliver producenterne også på længere sigt tvunget til at tilpasse deres forbrug til den samfundsmæssige reproduktions krav, hvorfor der er også heraf følger en *virkelig* udligning. Den virkelige udligningsproces kan imidlertid først for alvor tillægges det *kapitalistiske* vareproducerende samfund, eftersom dette samfunds bestemmende princip - kapitalvaloriseringen - fremskynder eller rettere fremtvinger denne virkelige udligningsproces.

Den her behandlede teori går ud fra en real markedsværdidannelse på verdensmarkedet. Før vi fremstiller begrundelsen herfor og kritiserer denne teori, kommer her et indskud om begrebet »markedsværdi«:

Adskillelsen mellem individuel værdi og markedsværdi, som Marx udfører i Kapitalens 3. bind, er en hjælpekonstruktion, der i sig selv arbejder med falske begreber. Der findes ingen individuel værdi men kun individuelt forbrugt arbejdstid. Værdi er altid en samfundsmæssig kategori. Markedsværdi er en plenoplasme, idet spørgsmålet om overhovedet og i hvilke udstrækning arbejde er samfundsmæssigt, dvs. værdidannende,

9. Med sin teori om ulige bytte på det kapitalistiske verdensmarked afleder A. Emmanuel på dette niveau en modifikation i forhold til en logisk konstrueret kapitalisme med ens overbygning, idet han fastslår, at de antagelser om ens merværdirate som ligger til grund for Marx' fremstilling af produktionsprisdannelsen ikke gælder for verdensmarkedet. Arghiri Emmanuel, *L'exchange inegal*, Paris 1969.

altid først besvares på markedet. Marx har anvendt denne terminologiske adskillelse for endnu engang at henvise til den betydning, som det samfundsmæssige behov har for værdidannelsen. Eksempelvis borttødsler en producent ikke blot samfundsmæssigt arbejde, når han fremstiller sin vare med undergennemsnitlig produktivitet, men også, når der ikke eksisterer et samfundsmæssigt behov (udtrykt i betalingsdygtig efterspørgsel) for varen. Det er kun på baggrund af henvisningen til dette »kvalitative« aspekt ved værdidannelsen, at Marx kan forklare de kapitalbevægelser, som fører til en gennemsnitsprofitrate og dermed til dannelsen af produktionspriser.

I sig selv er undersøgelsen af mekanismerne bag fordelingen af det samfundsmæssige arbejde i kapitalismen ufuldstændig på værdilovens niveau, eftersom denne stadig udelukker profitratedannelsens indflydelse. Selv i de tilfælde, hvor en gennemsnitsprofitrate ikke har sat sig igennem drejer det sig under kapitalistiske produktionsbetingelser primært om realisering af profit og ikke om realisering af værdi slet og ret. Profitdannelsen virker også ved en gennemsnitsprofitrates fravær ind på prisdannelsen, dvs. forudsat kapitalistisk vareproduktion, så svinger prisen i sådanne tilfælde ikke omkring værdien og prisen i stemmer kun helt tilfældigt overens med værdien.¹⁰

Når der her argumenteres på værdidannelsens niveau, skal det forstås som et *logisk* skridt i undersøgelsen af den samfundsmæssige arbejdsdeling, som ikke *alene* kan forklare dennes form. I denne forstand er følgende udsagn af Marx også forkert eller i det mindste vildledende:

»Bortset fra, at priser og prisbevægelser beherskes af værdiloven, er det helt igennem korrekt at opfatte varenes værdier som noget der ikke blot teoretisk, men også *historisk* går forud for produktionspriserne.«¹¹

Den reduktion af den individuelle arbejdstid til det samfundsmæssigt nødvendige omfang, som ligger tilgrund for markedsværdien fuldbyrdes kun i et udviklet vareproducerende samfund og sådanne samfund har hidtil kun vist sig i det kapitalistiske samfunds form. Og i disse har markedsværdien aldrig udviklet sig reelt, dvs. som prisernes oscillationscentrum, men det har derimod produktionsprisen. Problemet med at undersøge den »modifikation«, som værdiloven undergår på verdensmarkedet er, at man for at forklare sig ind imellem må gå ud fra hypotesen om et enkelt vare-

10. Jeg anvender af samme grund også begrebet produktionspris i de tilfælde, hvor der ikke eksisterer nogen gennemsnitsprofitrate, og definerer det: produktionspris (pp) = kostpris + profit. (Til forskel fra Marx' definition: pp = kostpris + gennemsnitsprofit).

11. Understreget af T.S., Marx, Das Kapital bd. 3, s. 186, da. udg. 3.1, s. 229. Frederick Engels forsøger at underbygge denne tese i sit efterord, Ibid., s. 905-6.

producerende samfund og varebytte til værdier, på trods af, at et sådant samfund aldrig har eksisteret og på trods af, at det er højst tilfældigt om varerne byttes til deres værdi i den kapitalistiske økonomis realitet. Selv om det helt igennem er en korrekt fremgangsmåde, så forleder den dog til antagelser om, værdien - i det mindste som tendens - som noget reelt, som noget, der har status som oscilationscentrum for priserne, og værdidannelsen bliver dernæst betragtet som modificeret af faktorer, som må placeres på et meget konkret analyseniveau. Christel Neusüss og Klaus Busch begår denne fejl, idet de direkte forbinder værdidannelsens niveau med vekselkursmekanismernes i deres fremstillinger. Men værre endnu: de går ud fra en virkelig markedsværdidannelse i deres analyser af verdensmarkedet.¹² De forveksler spørgsmålet om hvorvidt priserne i virkeligheden svinger omkring markedsværdien med spørgsmålet om, hvorvidt reduktionen af det individuelle arbejde til samfundsmæssigt nødvendigt arbejde i virkeligheden finder sted, om producenterne altså i virkeligheden er tvunget til en udligning af arbejdsproduktivitetens og arbejdsintensitetens niveau.

Christel Neusüss begrundet sin fremgangsmåde således:

»Da dannelsen af en gennemsnitlig profitrate virker som tendens, når varerne står overfor hinanden som *produkter af kapital*, har Marx altså i den manglende betydning af profitrateforskellene for de enkelte nationale kapitaler i den internationale handel forudsat, at varerne på verdensmarkedet i første omgang står overfor hinanden som varebesiddernes varer og ikke uformidlet som produkter af kapital.«¹³

Og videre: »Det, som gælder for konkurrencens historiske gennemslagsproces og dens resultater, nemlig først frembringelse af samme markedsværdi og markedspris ud af de forskellige individuelle vareværdier inden for en produktionssfære, så frembringelse af produktionsprisen og dermed egalisering af profitterne mellem de forskellige sfærer, må også antages at gælde for verdensmarkeds konkurrencen under hensyntagen til de særlige momenter, som kommer oven i. De friktioner, som i første omgang modvirker kapitalens og arbejdskraftens bevægelighed mellem de forskellige produktionssfærer og som hindrer udligningen til en gennemsnitsprofitrate, bliver af Marx »inden for visse grænser« sammenlignet med friktionerne i konkurrencen mellem forskellige lande. (jvf. Das

12. Deres kritikere W. Bärtschi og H.D. Jacobson anvender »internationale værdier som oscilationscentrum for markedspriserne«. Internationaler Handel und internationale Ausbeutung, m.M. Berlin u.å. s. 45.

13. Christel Neusüss, op.cit. s. 100, ds. udg. s. 96-97.

Kapital bd. 3, s. 190, da. udg. s. 233-34) Forskellen mellem konkurrencen inden for en national kapital og verdensmarkeds konkurrencen må således ses i sammenhæng med den forskel, som Marx anfører mellem forudsætningerne for udviklingen af samme markedsværdi og markedspris for en og samme vare på den ene side og forudsætningerne for dannelsen af en gennemsnitsprofirrate mellem produktionsfærerne på den anden side, og den må begribes som en forskel, der implicerer en tendens til sin egen udligning.«¹⁴

Christel Neusüss bygger således entydigt sin argumentation på Marx' udsagn om, at markedsværdien ikke blot teoretisk men også historisk går forud for produktionspriserne. Hun begrundes sin analogi mellem den reale udvikling på verdensmarkedet og den logiske fremgangsmåde i Marx' fremstilling af produktionsprisen med, at der endnu ikke eksisterer en gennemsnitsprofirrate på verdensmarkedet og at vareproducenterne ikke optræder enkeltvis (som inden for nationen) men som nationale enheder. »I cirkulationens sammenstilling af varer sammenlignes varernes *totalværdi*, uanset hvorledes denne totalværdi - som må udgøres af samfundsmæssigt nødvendig arbejdstid - fordeler sig på sine forskellige bestanddele (k, v og m eller ved produktionspriser: kostpris og gennemsnitsprofit).«¹⁵ Men også på verdensmarkedet bliver vare- og kapitalbevægelser gennemført af enkeltkapitaler, heller ikke her træder kapitalerne overfor hinanden en bloc. Og det forhold, at gennemsnitsprofirraten endnu ikke har gennemsat sig internationalt, berettiger ikke en antagelse om, at der internationalt eksisterer en tendens til at bytte til markedsværdien. Tilbage står, at varerne er kapitalistisk producerede, og at det for den sælgende kapitalist *primært* drejer om profirraten. Varer kan også på verdensmarkedet udmærket sælges under deres værdi, så længe profirraten er tilstrækkelig stor. Omvendt kan kapitalisten miste interessen i at producere en vare selv om den kan sælges til sin værdi, når denne pris betyder en for lav profirrate. Fraværet af en international gennemsnitsprofirrate betyder ikke real gennemsnitsværdi af markedsværdien men ene og alene, at varens pris ikke svinger omkring kostpris og international gennemsnitsprofit, men omkring kostpris plus nationalt forskellig profit.

Som begrundelse for at forblive inden for markedsværdianalysen i forbindelse med undersøgelsen af konkrete verdensmarkeds mekanismer anfører Klaus Busch, at internationale kapitalbevægelser især har fundet sted *inden for* produktionsfærer, mens de kapitalbevægelser mellem

14. *ibid.*, s. 114, da. udg. s. 109-110.

15. *ibid.*, s. 115, da. udg. s. 110.

forskellige produktionssfærer som Marx behandler i sin fremstilling af gennemsnitsprofitraten ikke eller næsten ikke har fundet sted internationalt.¹⁶

»Det skulle imidlertid være blevet tydeligt, at disse internationale kapitalbevægelser ikke fører til internationale produktionspriser og via denne formidlede værdi-form tendentielt producerer en international gennemsnitsprofitrate, thi den internationale kapitalvandring forløber gennem de her fremstillede mekanismer i første række *inden for* kapitalens enkelte investeringssfærer og bevirker derfor udelukkende ændringer i den internationale, branchespecifikke markedsværdikonstitueringsproces.«¹⁷

Også her bliver modargumentet, at eftersom varen er produceret kapitalistisk er den faktor som i sidste instans er afgørende profitraten - uanset om den er nationalt eller internationalt bestemt - og ikke værdien selv. Begge forfattere burde på dette punkt have fulgt deres åndelige far G. Kohlmey, idet han ikke glemte, at også de varer som byttes internationalt er produceret kapitalistisk. G. Kohlmey kom til den slutning, at uanset nationale forskelle i profitraten så svinger verdensmarkedsprisen mellem de nationale produktionspriser.¹⁸

Hvad angår undersøgelsen af verdensmarkedet kan det ikke handle om spørgsmålet om hvorvidt verdensmarkedsprisen realt svinger omkring verdensmarkedsværdien, idet dette spørgsmål er blevet afvist med påvisningen af, at varerne er kapitalistisk producerede. Det kan derimod handle om, hvorvidt den nationalstatslige organisering af kapitalen ødelægger den virkelige reduktion af det individuelle arbejde til samfundsmæssigt nødvendigt arbejde på verdensmarkedet, om altså tvangen til en udligning af produktivitet- og arbejdsintensitetsniveauerne også er ødelagt her.

c) Forskellen mellem produktivitet og arbejdsintensitet.

Vi tager her udgangspunkt i Marx' begreb om produktivitet: Produktivitet er bestemt af forholdet mellem den samlede mængde arbejde, som sættes i bevægelse (levende og genstandsgjort) og den mængde brugsværdier der produceres. Dette produktivitetsbegreb er bedre egnet til vores problemstilling end det begreb, der hyppigst anvendes idag, hvor forholdet mellem produktionsomkostninger og produktionsoutput måles i priser. Det

16. Klaus Busch, op.cit. s. 46 ff, da.udg. s. 1148-49.

17. *ibid.*, s. 52, da. udg. s. 41. Jvf. også s. 42, da. udg. s. 34.

18. G. Kohlmey, op.cit. s. 59.

førstnævnte begreb omfatter entydigt produktionens tekniske niveau, mens det sidstnævnte påvirkes af faktorer som lønhøjde, profitrater osv.. Det er udelukkende med udgangspunkt i det her valgte produktivetsbegreb, at man overhovedet kan rejse spørgsmålet om, hvilke faktorer i international sammenhæng, som kan udvirke en forvandling af et absolut produktivitetsefterslæb til en relativ prisfordel.

Det skal understreges, at den her anvendte definition ikke muliggør en direkte sammenligning af produktiviteten mellem forskellige produktionsfæser. Eksempelvis kan man herudfra ikke sige, at stålindustrien er mere produktiv end tekstilindustrien eftersom man ikke kan sammenligne stål og tøj som brugsværdier. Men man kan sige, at målt efter det produktivetsniveau, som internationalt har gjort sig gældende som det højst mulige, så er stålindustrien i et land mere produktiv end tekstilindustrien i det samme land - forstået på den måde, at stålindustrien befinder sig nærmere sin internationalt gyldige produktivetsgrænse end tekstilindustrien i forhold til sin. Gradsforskellen i afstanden mellem industriens produktivitet i et land i forhold til andre lande spiller en rolle for det her rejste spørgsmål om hvorfor samme industrigren i et land kan være samme industrigren fra et andet land underlegen i den internationale konkurrence, selvom sidstnævnte relativt producerer uproductivt.

Hvad angår bestemmelsen af det »universelle arbejde«, dvs. det arbejde, der er samfundsmæssigt nødvendigt på det kapitalistiske verdensmarked, er der af Marx og hans efterfølgere G. Kohlmey, Christel Neusüss, Klaus Busch og Wolfgang Schoeller fastslået nogle særtræk, som ikke i mine øjne er særtræk.

Det begynder med at Marx gør en forskel mellem et produktivetsforspring og et forspring i arbejdsintensitet i sin diskussion af producenter som anvender mindre end den gennemsnitlige samfundsmæssige nødvendige arbejdstid i produktionen af deres varer. Marx skriver:

»Voksende arbejdsintensitet forudsætter, at der ydes mere arbejde i løbet af samme tid. Den arbejdsdag, der er mere intensiv, legemliggøres derfor i flere produkter end arbejdsdag med samme timetal, men som er mindre intensiv. Med forhøjet produktivkraft giver den samme arbejdsdag ganske vist også flere produkter. Men i det sidste tilfælde falder det enkelte produkts værdi, eftersom det koster mindre arbejde end før, mens det i det første forbliver uændret, da produktet koster lige så meget arbejde som før. Her vokser antallet af produkter, uden at prisen på dem falder. Med antallet af produkter vokser summen af deres priser, mens ved forhøjet produktivkraft den samme værdisum blot blev udtrykt i en forøget mængde produkter. Den mere intensive arbejdsdag kommer altså ved uforandret

timetal til udtryk i et større værdiprodukt, dvs. i flere penge, hvis der ikke sker ændring i pengenes værdi.«¹⁹

Marx har trukket denne forskel frem i sammenhæng med analysen af merværdiraten.²⁰ I denne sammenhæng virker den rimelig for så vidt, at en stigning i arbejdsintensiteten bevirker en *direkte* stigning i merværdiraten på produktionsstedet, mens en forøgelse af produktiviteten kun påvirker merværdiraten, når det resulterer i en billiggørelse af varer, som indgår i reproduktionen af arbejdskraft og derigennem sænker dennes værdi.²¹ Denne forskel er også betydningsfuld for arbejdereren, da en arbejdsintensivering betyder et forøget forbrug af arbejdskraft, mens dette ikke er tilfældet med en forøgelse af produktiviteten (så længe denne ikke er forbundet med forøget intensitet).

Set i forhold til værdibestemmelsen kan der ikke fastholdes nogen forskel. Ligemeget om en vare kan fremstilles på kortere tid end hvad der er samfundsmæssigt nødvendigt pga. større arbejdsintensitet med uændret tekniske betingelser eller pga. bedre tekniske betingelser, så vil den i varen legemliggjorte arbejdstid i begge tilfælde blive reduceret hhv. potenseret til gennemsnitlig samfundsmæssig nødvendig arbejdstid gennem (markeds-)værdidannelsesprocessen. Og i det tilfælde, hvor de andre producenters produktivetsniveau udlignes til det niveau, som en tidligere overgennemsnitlig producent havde, gælder det samme som for udligning af intensitet:

»Hvis arbejdsintensiteten tiltog i alle industrigrene på samme tid og i samme grad, ville den nye og højere grad af intensitet blive til den sædvanemæssige normalgrad i samfundet og ophøre dermed at gælde som ekstensiv størrelse.«²²

Marx går et skridt videre og skriver, at produktivets- og arbejdsintensitetsforskelle på verdensmarkedet indgår på en anden måde i værdibestemmelsen end det er tilfældet inden for en nation:

»I hvert enkelt land gælder der en vis middelintensitet for arbejdet. Ligger arbejdet ved at fremstille en vare herunder, forbruges der mere tid end samfundsmæssigt nødvendigt, og arbejdet bliver i så fald ikke regnet som arbejde af normal kvalitet. Det er kun en intensitetsgrad, der ligger over

19. Das Kapital bd. 1, s. 547, da.udg. 1.3, s. 742. Jvf. også s. 548, da.udg. s. 743 og det meget citerede sted fra s. 583/84, da. udg. s. 788, som er anført i note 23.

20. Dette fremgår allerede af overskrifterne fra de afsnit og kapitler, som disse citater stammer fra: »Femte afsnit: Produktion af den absolutte og relative merværdi« og »Kapitel 15: Ændringer i størrelsen af priser på arbejdskraft og merværdi«, *ibid.*

21. *Ibid.* s. 547 ff, da.udg. bd. 1.3 s. 742 ff.

22. *Ibid.* s. 548, da.udg. 1.3 s. 743.

det nationale gennemsnit, som ændrer værdimålet i et givet land gennem arbejdstidens blotte varighed. Anderledes forholder der det sig på verdensmarkedet, som de enkelte lande er integrerende dele af. Arbejdets middelintensitet varierer fra land til land. Det ene sted er den større, det andet mindre. Disse nationale gennemsnit udgør således en skala, hvis måleenhed er det universelle arbejdes gennemsnitsenhed. Sammenlignet med det mindre intensive arbejde, producerer følgelig det mere intensive nationale arbejde mere værdi i løbet af den samme tid, hvilket kommer til udtryk i flere penge.

Værdiloven bliver imidlertid modificeret endnu mere, når den anvendes internationalt, ved det forhold, at på verdensmarkedet gælder det mere produktive nationale arbejde ligeledes som det mere intensive i alle de tilfælde, hvor den mere produktive nation ikke bliver tvunget gennem konkurrencen til at sænke salgsprisen på sine varer til varernes værdi.«²³

Kohlmeij, Neusüss og Busch behandler alle indgående denne differentiering, som der ikke kan hentes belæg for ud fra Marx' analyse af markedsværdien²⁵ og behandling af ekstramerværdien²⁶. Den arbejdstid, som bestemmer vareværdien er *altid* et vejet gennemsnit af de forskellige individuelle arbejdstider, som de enkelte producenter har anvendt (forudsat et tilstrækkeligt samfundsmæssigt behov). »Hvor arbejdets produktivkraft (og/eller undtagelsesvis intensitetsgrad, T.S.) er usædvanlig høj virker det som potenseret arbejde eller skaber i det samme tidsrum højere værdier end samfundsmæssigt gennemsnitsarbejde af samme art«²⁷.

Kohlmeij slår yderligere et særtræk fast ved det internationale bytte mellem nationer med forskellig produktivitet: »Den internationale handel er udveksling af nationalt arbejde, af nødvendigt arbejde og af merarbejde. Den internationale handel er, forudsat udveksling til internationale værdi-

23. Ibid. s. 583-4, da.udg. 1.3 s. 788. Den nedenfor citerede fortsættelse af denne tekst fra Kapitallens 1. bind har forledt de her kritiserede forfattere til en forkert bestemmelse af den nationale valutas værdi, jvf. afsnit d) i denne artikel. »I samme udstrækning som den kapitalistiske produktion er udviklet i et land, hæver arbejdets intensitet og produktivitet i landet sig også over det internationale niveau. De forskellige mængder af varer af samme art, der i forskellige lande produceres i løbet af den samme arbejdstid, har altså forskellig international værdi, hvad der kommer til udtryk i forskellige priser dvs. i pengesummer, der varierer med de internationale værdier. Pengenes relative værdi vil altså være mindre hos den nation, der har en mere udviklet kapitalistisk produktionsmåde end hos den nation, hvor den er mindre udviklet.«

24. Jvf. G. Kohlmeij, op.cit. s. 43-44, K. Busch, op.cit., s. 34 ff, da.udg. s. 28, C. Neusüss, op.cit., s. 94 ff, især s. 115 f, da.udg. s. 89 og 110

25. Jvf. Das Kapital bd. 3, 10. Kapitel, især s. 187-88 og s. 192 ff., da. udg. bd. 3.1 s. 230-31 og s. 236.

26. Jvf. Das Kapital bd. 1, s. 336-337, da.udg. 1.2 s. 476-77.

27. Ibid s. 337, s. 477.

er, en omfordeling af det nationalt forbrugte arbejde, af arbejdsresultaterne fra det mindre produktive land til det mere produktive. Dette er hovedtesen i den Marx'ske teori om internationale værdier. Der opstår en væsentlig modifikation af det almene værdiproblem, men der er ikke tale om et kvalitativt nyt problem.«²⁸

Men også i den indenlandske handel opnår den producent, som producerer under bedre betingelser end gennemsnitligt, mere legemelliggjort samfundsmæssigt nødvendigt arbejde i en anden vare i bytte for den legemelliggjorte arbejdstid i sin egen vare, idet hans arbejde »virker som potenseret arbejde.« Også her ser vi et ulige bytte af arbejdsmængder.

Modsat Kohlmey, Neusüss, Busch og Marx hælder jeg til den opfattelse, at værdibestemmelsen på verdensmarkedet må følge samme principper som på et nationalt marked. Det gælder i lige så høj grad for verdensmarkedet som for det nationale marked, at så længe den mere produktive nation (den mere produktive producent) »ikke bliver tvunget gennem konkurrencen til at sænke salgsprisen på sine varer til varernes værdi²⁹«³⁰, så producerer de i samme tid mere værdi, udtrykt i penge, end de mindre produktive nationer (producenter).

Forskellen mellem verdensmarkedet og de nationale markeder består i, at opdelingen af verdensmarkedet i nationalstater hindrer den fulde virkning af den konkurrence, som sikrer, at den overgennemsnitligt produktive producent må sænke sine priser i overensstemmelse hermed og den mindre produktive bliver tvunget til at forøge sin produktivitet eller forsvinde fra markedet (opgive produktionen).

Der er altså tale om, at den *virkelige* proces som udligner arbejdsproduktiviteten og -intensiteten sætter sig langsommere igennem på verdensmarkedet end inden for nationen. Kun på denne måde bør Marx' - misvisende - udsagn i kap. 20 i *Kapitalens* 1. bind forstås³¹.

Trods dette bringer diskussionen af arbejdsproduktivitet og -intensitet ingen antydning af svar på spørgsmålet om, hvilke faktorer på verdensmarkedet, der bevirker, at den relativt mindre produktive producent meget længe kan eksistere side om side med sine mere produktive konkurrenter

28. Kohlmey, op.cit. s. 47.

29. Det ville være bedre at sige »sine individuelle, nationale arbejdsomkostninger.«

30. *Das Kapital* bd. 1, s. 584, da.udg. 1.3 s. 788.

31. I forlængelse af min fremstilling af værdiloven kan man tale om forskellige nationale niveauer mht. produktivitets- og arbejdsintensitet men pga. verdensmarkedets eksistens ikke om nationale værdier. Værdibestemmelsen sker på basis af det samlede kapitalistiske samfund og det er verdensmarkedet og ikke den enkelte nation.

fra andre lande og hvilken indflydelse dette har på den internationale arbejdsdeling.³²

Det er først i næste trin af deres analyse, at C. Neusüss og K. Busch, som her tages som repræsentanter for denne skole, udvikler en ansats til løsning af dette problem, en løsning som på samme tid er enkel, forbløffende men også forkert.

d) Værdilovens modifikation på verdensmarkedet gennem eksistensen af forskellige nationale valutaer - teoriens kerne.

Med udgangspunkt i det forhold, at varen på verdensmarkedet ikke direkte kan sammenlignes via en international pengeenhed, men at denne sammenligning formidles over nationale valutaer, kommer disse forfattere til det resultat, at »... de økonomisk svagere udviklede nationer bliver beskyttet mod de højest udviklede nationers ødelæggende konkurrencekraft.«³³

Jeg skal ikke her opholde mig ved den udtalt problematiske bestemmelse af vekselkursmekanismerne hos Neusüss og Busch og heller ikke ved deres utilladelige direkte slutning fra værdilovens abstrakte niveau til valutamekanismerne konkrete. For mig drejer det sig om kernen i deres teori: at på værdilovens abstrakte niveau forsøge at vise, at alene på grund af det forhold, at der eksisterer en opdeling af verdensmarkedet i valutaområder, finder der en væsentlig modifikation af den internationale arbejdsdelingsproces sted. Klaus Busch' fremstilling viser fremgangsmåden i deres argumentation:

»Arbejdsværdigrundlaget for disse internationale penge- og prisbevægelser lader sig illustrere med følgende eksempel:

På verdensmarkedet står tre nationer A, B og C over for hinanden; de råder over forskellige niveauer i produktivkraftudviklingen. A er den højest udviklede nation, den realiserer altså den højeste gennemsnitlige grad af arbejdsintensitet og dens produktionsgrene producerer sammenlignet internationalt med den højeste grad af arbejdsproduktivitet. B er den gennemsnitligt og C den svagest udviklede nation. Da A råder over det højeste niveau af arbejdsintensitet og arbejdsproduktivitet, kommer en national arbejdsdag i A til udtryk i større internationale værdier end en tilsvarende arbejdsdag i B og C. Hvis vi kalder de internationale værdiers værdisubstans »universelt arbejde«, så repræsenterer måske 1 national arbejdsdag i A 2 universelle arbejdsdage, 1 national arbejdsdag i B 1 universel arbejdsdag

32. Som en selvfølge går jeg alle steder ud fra frihandel.

33. Busch, op.cit. s. 42, da.udg. s. 34-35.

og 1 national arbejdsdag i C en halv universel arbejdsdag. Hvis vi nu også indfører den almene ækvivalent i dens nationale og dens internationale form, så kan vi opstille følgende ligninger:

$$1 n AD i A = 1 n VE i A = 2 u AD = 2 i VE$$

$$1 n AD i B = 1 n VE i B = 1 u AD = 1 i VE$$

$$1 n AD i C = 1 n VE i C = \frac{1}{2} u AD = \frac{1}{2} i VE$$

$$1 n VE i A = 2 n VE i B = 4 n VE i C$$

n AD = national arbejdsdag

n VE = national valutaenhed

u AD = universel arbejdsdag

i VE = international valutaenhed

En national arbejdsdag i nation A kommer følgelig til udtryk i større internationale pengesummer end en national arbejdsdag i landene B og C.«³⁴

»Under disse forudsætninger antager den internationale markedsværdidannelsesproces følgende form: Varepriserne i alle brancher, hvis arbejdsprodukter skal afhændes på verdensmarkedet, transformeres, når de forlader den nationale cirkulationssfære, til internationale valutaenheder først og fremmest ved hjælp af vekselkursen. Denne pengenaavnsmetamorfose svarer til en vægtningsproces. Hvert nationalt arbejdskvantum, der viser sig på verdensmarkedet, vægtes via vekselkursen værdimæssigt med den plads, som den pågældende nationale kapital i gennemsnit indtager på det universelle arbejdes rangstige. Den højest udviklede nations arbejdskvanta *er nødt til* at komme til udtryk i høje internationale værdier, fordi den gennemsnitlige grad af arbejdsintensitet og den branchespecifikke produktivtetsgrad i dette land ligger over det internationale gennemsnit; omvendt er arbejdskvanta fra økonomisk svagt udviklede nationer *nødt til* at komme til udtryk i lavere internationale værdier.

På verdensmarkedet konfronteres varer, som alle har gennemløbet denne landsspecifikke vægtningsproces, og på basis af disse internationale »udbudspriser« dannes der så internationale markedsværdier i de forskellige verdensmarkedsbrancher. Den form, hvori denne markedsværdidannelse forløber, kan i den forbindelse fuldt ud sammenlignes med den tils-

34. Ibid. si. 39-40, da.udg. s. 31-32.

varende proces inden for nationale produktionsgrene. De mest udbredte produktionsbetingelser bestemmer verdensmarkedspriserens tyngdepunkt, når udbud og efterspørgsel svarer til hinanden; falder produktion og markedsbehov ikke sammen, får den anden bestemmelse af samfundsmæssigt nødvendigt arbejde indflydelse på markedsværdiens konstitueringsproces inden for de tidligere beskrevne grænser.

Men hvorvidt kan man nu tale om en modifikation af værdiloven på verdensmarkedet? Hvilke er de specifikke forskelle mellem værdilovens virkemåde inden for nationale rammer og dens bevægelsesformer på verdensmarkedet? Det centrale i værdilovens modifikation på verdensmarkedet er følgende to momenter:

1. Mens konkurrencekampen inden for nationale rammer på en uformidlet måde udsætter de svagere producenter for de højt udviklede kapitalers overlegne produktivkraft, bliver de økonomisk svagere udviklede nationer beskyttet mod de højest udviklede nationers ødelæggende konkurrencekraft igennem det forhold, at den internationale konkurrence kamp formidles over grænsepælene for de nationale cirkulationssfærer, valutakurserne. Også i de tilfælde at de mindre udviklede nationer i alle industrigrene producerer med mindre arbejdsproduktivitet end de højere udviklede lande, kan de følge med i den internationale priskonkurrence, fordi deres høje nationale varepriser via vekselkursen transformeres til lavere internationale priser, og fordi de mere udviklede lande omvendt er nødt til via forholdet mellem valutaerne at forvandle deres lave nationale varepriser til højere internationale priser.

Denne beskyttelsesmekanisme, som den internationale værdilov implikerer for de svagere udviklede nationer, repræsenterer en væsentlig modifikation af værdiloven. Denne mekanisme er også årsag til, at der i varekapitalrelationerne mellem de forskelligt udviklede nationer kan etableres en international arbejdsdeling. Da forholdet mellem valutaerne genspejler den gennemsnitlige intensitets- og produktivitetsrang, som de enkelte nationer indtager på det universelle arbejdes rangstige, mens der ved siden af industrigrene med gennemsnitlige produktionsbetingelser også eksisterer produktionsssfærer, hvis niveau ligger over og under gennemsnittet, er valutakursmekanismen i enhver nation til ulempe for de industrigrene, hvis produktive kapacitet ligger under gennemsnittet. I de højtudviklede lande påtvinger valutakursmekanismen industrigrenene med produktionsbetingelser under gennemsnittet så høje internationale priser, at de kan udkonkurreres af de tilsvarende brancher i de mindre udviklede nationer, selv om de eventuelt er i stand til at producere mere produktivt i absolut forstand

end sidstnævnte; i de mindre udviklede lande beskytter valutakursmekanismen ikke i tilstrækkelig grad de produktionssfærer, som ligger under gennemsnittet, mod de højere udviklede nationers overlegne konkurrencekraft og lader dem derfor bukke under i den internationale konkurrencekamp. På denne måde institutionaliserer de internationale varekapitalrelationer formidlet over valutakurserne en international arbejdsdeling på basis af komparative omkostningsfordele, dvs. en arbejdsdelt struktur, der ikke er mulig inden for nationale rammer, fordi de svagere producenter her uden beskyttelse er udleveret til de højt udviklede kapitaler.«³⁵

Sammenfattet er Busch' resultat følgende:

Vi antager at en enhed af vare X i land B fremstilles på en arbejdsdag. I land A bruger man - analog til produktivitsforskelle - kun en halv dag til produktionen og i land C 2 dage.

Hvis producenten fra land A ville sænke prisen på vare X af hensyn til konkurrencen på verdensmarkedet, ville han pga. de nationale valutaers mellemkomst modtage mindre arbejdstid udtrykt i den nationale valuta, end han i virkeligheden havde lagt ud til produktionen af vare X. Producenten fra land A kan således ikke udnytte sin produktivitsfordel på verdensmarkedet, hvilket han havde kunnet, hvis alle tre havde produceret i samme land.

Hos Klaus Busch er det således alene de producenter, hvis produktivitet afviger mere fra det internationale niveau end deres lands produktivitsniveau i gennemsnit afviger herfra, som pga. deres større produktivitet råder over konkurrencefordele på verdensmarkedet.

På den anden side vil de producenter, der nok producerer mere produktivt end det internationale gennemsnit, men hvis afstand fra dette gennemsnit er mindre end afstanden fra deres nations samlede produktivitsniveau til verdensmarkedsniveauet, på verdensmarkedet ligge under for konkurrencen fra mindre produktive producenter fra andre nationer - trods deres produktivitsfordele.

Alt i alt er der således på verdensmarkedet tale om ganske voldsomme afvigelser fra konkurrenceprincipperne inden for en nation og også om en indlysende forklaring på, at den internationale arbejdsdeling reguleres efter

35. Ibid. s. 41-42, da.udg. s. 33-34. Den anden modifikation følger af den første: »Mens de kapitaler, hvis produktive kapacitet ligger over gennemsnittet, kan tilegne sig merprofitter i den nationale konkurrencekamp, er tilegnelsen af ekstraprofitter kun forbigående mulig for de højere udviklede nationale kapitaler i den internationale konkurrencekamp.« (s. 43, da.udg. s. 35. De er kun mulige indtil valutapariteten har tilpasset sig forholdet mellem landenes produktivitsniveauer (jvf. s. 44 ff, da.udg. s. 36). Eftersom denne anden modifikation er bygget op på den fejlagtigt bestemte første modifikation vil jeg ikke behandle den her.

princippet om sammenlignelige fordele. Dette princip er netop baseret på, at en nation som på alle områder har en undergennemsnitlig produktivitet skal kunne specialisere sig på verdensmarkedet i produktionen af en vare, hvor afstanden i produktivitet til det internationale niveau er mindst. Det ser ud som om at Klaus Busch (og med ham de andre tilhængere af denne teori) på det abstrakte niveau for udviklingen af værdiloven har påvist en udtalt og vidtrækkende modifikation af værdiloven på verdensmarkedet - en modifikation som udelukkende skulle være opstået derved, at pengene som almen ækvivalent har internationalt forskellige navne, derved altså, at der eksisterer forskellige valutaer.

Er denne påvisning korrekt, er det ikke tilstrækkeligt at tale om en *modifikation* af værdiloven på verdensmarkedet, men om dens ophævelse. Den ideelle reduktion af det individuelle (nationale) arbejde til det samfundsmæssigt (internationale) nødvendige omfang ville ikke finde sted - den virkelige reduktion ville være forsvundet.

Med disse overvejelser arbejder både de neomarxistiske teoretikere som jeg tidligere har nævnt³⁶ og også deres kritikere³⁷, som sætter ind med deres kritik på et senere niveau. Jeg vil nu vise, at denne kritik af »teorien om værdilovens modifikation på verdensmarkedet« ikke først og fremmest må sættes ind mod de slutninger, dens tilhængere drager, men mod dens kerne: »arbejdsværdigrundlaget for disse internationale penge- og prisberegninger.«

Vi vil nu gå tilbage til det sted hos Marx i kap. 20 i Kapitalens 1. bind, som denne teori bygger på.

»De forskellige mængder af varer af samme art, der i forskellige lande produceres i løbet af den samme arbejdstid, har altså forskellig international værdi, hvad der kommer til udtryk i forskellige priser, dvs. i pengesummer, der varierer med de internationale værdier.«³⁹

Hvis vi starter på samme måde som i Klaus Busch' model, har vi at vare X fremstilles i land A på ½ arbejdsdag, i land B på 1 arbejdsdag og i land C på 2 arbejdsdage.

36. C. Neustüss, Busch, Schoeller men også Altvater og Goralczyk for at nævne nogle går ud fra dette.

37. C. Neustüss, Busch, Schoeller men også Altvater og Goralczyk for at nævne nogle går ud fra dette.

38. Eksempelvis er fremstillingen af vekselkursmekanismen yderst problematisk hos Neustüss og Busch. Wolfgang Schoeller har mht. dette allerede øvet (selv-) kritik, op.cit.

39. Det samlede citat er tidligere trykt i afsnit c) i denne artikel. Det findes iøvrigt hos Marx inden for rammerne af en anden problemstilling end den vi behandler her, hvad kapitaloverskrifterne viser: »Nationale forskelle i arbejdslønnen«, og der er heller ikke tale om præcise formuleringer.

De internationale penges værdi svarer til 1 universel arbejdsdag. Herudfra kan man formalisere Marx' udsagn på følgende måde:

$$1 \text{ n AD i A} = 2 \text{ X} = 2 \text{ u AD} = 2 \text{ iVE}$$

$$1 \text{ n AD i B} = 1 \text{ X} = 1 \text{ u AD} = 1 \text{ iVE}$$

$$1 \text{ n AD i C} = \frac{1}{2} \text{ X} = \frac{1}{2} \text{ u AD} = \frac{1}{2} \text{ iVE}$$

Så langt stemmer Klaus Busch' model overens med Marx' udsagn. Det, der er galt hos Klaus Busch, er fortolkningen af dette udsagn og bestemmelsen af forholdet mellem den nationale og den internationale valuta. Inden vi behandler denne forkerte bestemmelse skal vi for at tydeliggøre konsekvenserne efterwise, hvad der sker i et samfund, der kun har en almen ækvivalent, én type penge, når de enkelte producenters produktivitet er forskellig.

Vi antager således at A, B og C er producenter i et samfund med en type penge (P). Her gælder præcis hvad Marx har sagt i forbindelse med ekstramerværdien: Producent A forbruger kun det halve af den arbejdstid til produktion af vare X, der ville være nødvendig i forhold til det samfundsmæssige gennemsnit. Så længe at værdien af vare X = 1 gennemsnitlig arbejdsdag = 1 P får han i byttet ækvivalenten for mere arbejdstid end han selv har forbrugt.⁴⁰ Her »hvor arbejdets produktivitet er usædvanlig høj virker det som potenseret arbejde eller skaber i samme tidsrum højere værdier end samfundsmæssigt gennemsnitsarbejde af samme art.«⁴¹ Eftersom han i virkeligheden har færre omkostninger end de andre producenter - idet arbejdstid er målestok for produktionsomkostningerne - kan han sænke sin pris til $\frac{1}{2}$ P i konkurrencen om at sælge vare X og dog stadig mindst få sine reale omkostninger dækket.

Dette vil han oftest også gøre, idet mere produktivt arbejde tillige betyder, at han producerer flere varer end tidligere. Dette betyder igen, at totaliteten af de producerede varer X kun kan afsættes når deres pris falder - forudsat et givet betalingsdygtigt samfundsmæssigt behov. Den prissænkning, som producent A gennemfører har en af to mulige følger for de andre producenter: *enten* må de forøge deres produktivitet, hvorved de også uden tab kan afsætte deres varer til de faldende priser, *eller* de kan ikke forøge deres produktivitet og kan derved ikke følge med i konkurrencen med det resultat, at de forsvinder ud af markedet.

40. Her skal endnu engang henvises til, at bytte til værdier er en hypotese, som svarer til analysens logiske niveau. I virkeligheden byttes der til produktionspriser, men også her virker produktivitetstigningen hos en producent ind, således at han med samme pris får en højere profitrate eller kan sænke prisen pga. lavere produktionsomkostninger.

41. Das Kapital bd. 1, s. 337, da.udg. 1.2 s. 477.

Værdiloven som formidling mellem samfundsmæssige behov og fordeling af det samfundsmæssige arbejde, tilvejebringer ikke blot en fælles vareværdi, men også en virkelig tilpasning af det gennemsnitlige samfundsmæssigt nødvendige arbejde til det stigende produktivits- (og intensitets-) niveau, idet den via konkurrencen tvinger mindre produktive producenter til at forøge deres produktivitet eller forsvinde ud af markedet.

Heroverfor hævder Klaus Busch, at denne virkelige gennemsettelse af det samfundsmæssigt nødvendige arbejde på verdensmarkedet forhindres af de forskellige nationale valutaer. Som det også fremgår af hans eksempel ville den mest produktive nations kapitaler lide tab, hvis de ville sænke verdensmarkedsprisen på deres varer i overensstemmelse med deres højere produktivitsniveau. Denne konsekvens fremkommer hos Busch fordi han lader »nationale« og »internationale« værdier eksistere side om side i virkelighedens verden og - i sammenhæng hermed - fordi han bestemmer pengene forkert.

Penge er ikke en målestok for arbejdstid, som det hedder hos Klaus Busch med ligestillingen $1 \text{ n AD} = 1 \text{ n VE}$, men penge er - på det niveau, hvor værdiloven udvikles - selv en vare, hvis værdi er bestemt af den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, der medgår til denne vares produktion. Som almen ækvivalent tjener denne vare som målestok for de andre varers værdi.⁴²

Efter denne bestemmelse kan man mht. bestemmelsen af de internationale penges værdi være enig med Klaus Busch. Vi antager begge, at de internationale penges værdi - eksempelvis varen gulds - er bestemt af den internationale samfundsmæssige nødvendige arbejdstid, der medgår til dens produktion. Men mht. bestemmelsen af de nationale valutaers værdi kommer jeg som følge af ovenstående fremstilling til et andet resultat end Klaus Busch. Når de enkelte lande, som tilsammen udgør verdensmarkedet, har forskellige valutaer, kan det kun betyde ét af to: enten fungerer en anden vare som almen ækvivalent i et land (f.eks. sølv i land A og kobber i land C) eller også har de også varen guld som penge og deres valutaenhe-

42. Jvf. Das Kapital bd. 1, kap. 3. I lyset af dette kapitel er Marx upræcis i kapitel 20, når han skriver: »Pengenes relative værdi vil altså være mindre hos den nation, der har en mere udviklet kapitalistisk produktionsmåde end hos den nation, hvor den er mindre udviklet.« Hvad han bør have ment med dette i lyset af kapitlerne om pengene er; med udgangspunkt i det relative værdiudtryk kan der i det mere produktive land købes mindre legemliggjort arbejdstid med internationale penge end i det uproduktive - eller med udgangspunkt i de internationale penges værdi, så skal der anvendes mindre arbejdstid i det mere produktive land end hvad der er internationalt gennemsnitlig nødvendigt.

der udtrykker forskellige mængder guld (f.eks. kunne valutaenheden i land A hedde daler og svare til 2 ounce guld og i land C hedde rubel og være navnet for ½ ounce guld). I metodisk forstand er der herved ingen forskel på de nationale valutaers forhold til verdenspenge. *I begge tilfælde er forholdet mellem de nationale valutaer bestemt af forholdet mellem deres internationalt bestemt værdier.*

Dette er umiddelbart indlysende i det tilfælde, hvor de nationale valutaer kun udtrykker forskellige mængder guld. Men også i den situation, hvor forskellige varer tjener som almen ækvivalent i de nationale valutaer, er der tale om samme forhold. For så vidt, at verdensmarkedet er forudsat, er *alle* varers værdi internationalt bestemt og der findes ikke længere nationale værdier; der kan højst være tale om nationale forskelle i den arbejdstid, der er genstandsgjort i varen. Og dette gælder også for varen penge. Analog til vort eksempel er eksempelvis forholdet mellem den nationale valuta sølv og verdenspengene guld lig forholdet mellem deres internationale værdier. Her spiller nationale produktivitetsniveauer kun en rolle i den udstrækning, de indgår i bestemmelsen af de internationale værdier.⁴³

Klaus Busch' tilsyneladende så indlysende forklaring på værdilovens modifikation på verdensmarkedet beror på den fejl, at den på den ene side antager, at alle varer på verdensmarkedet får en international værdi og på den anden side, at varen penge har en national bestemt værdi i samme øjeblik denne vare repræsenterer en national valuta. Årsagen til hele denne misere skal søges i hans antagelse om det indre markedes normalitet i forhold til verdensmarkedet og i en implicit overtagelse af den teori om arbejdspenge, som Marx skarpt kritiserer på følgende måde:

»Det spørgsmål, hvorfor pengene ikke umiddelbart repræsenterer arbejdstiden selv, således at f.eks. en pengeseddel forestiller X arbejdstimer, er ganske simpelt det samme som spørgsmålet, hvorfor arbejdsprodukterne på grundlag af vareproduktionen må optræde som varer; for den måde, varen fremtræder på, indbefatter dens tvedeling i vare og pengevare. Eller hvorfor privatarbejde ikke kan behandles som umiddelbart samfundsmæs-

43. At forholdet mellem de nationale penge og de internationale kun kan være bestemt gennem deres internationale værdier og ikke, som Klaus Busch tror, halvt gennem de internationale værdier og halvt gennem de nationale værdier, kom Japan allerede i det 19. århundrede på sporet af. Da Japan dengang åbnede sig mod verdensmarkedet blev der holdt fast ved et nationalt (japansk) bytteforhold mellem guld og sølv: 1 G 5 S. Dette svarede ikke til det internationale bytteforhold på 1 G 15 S. Klaus Busch må nu mene, at de japanske producenter af verdensmarkedsgoder herigennem rådede over en enorm konkurrencefordel på verdensmarkedet. Resultatet var imidlertid at sølv blev eksporteret til Japan som derigennem solgte guld, som igen blev eksporteret fra Japan. Og selv i de tilfælde, hvor der blev solgt japanske varer for sølvet, lignede det mere et sommerudsalg end en forøgelse af akkumulationsraten.

sigt arbejde, som sin egen modpart. Jeg har andetsteds redegjort udførligt for den overfladiske utopisme, der ligger i »arbejdspenge« som grundlag for vareproduktionen (»Bidrag til kritikken af den politiske økonomi« (se Dietz-udg. bd.13, s.6-6ff)). Her skal kun tilføjes, at f.eks. Owens »arbejdspenge« ikke er mere penge end et garderobemærke er det. Owen forudsætter umiddelbart fællesgjort arbejde, en produktionsform, der er diamentralt modsat vareproduktionen. Arbejdscertifikatet konstaterer kun producentens individuelle andel i fællesarbejdet og hans individuelle krav på den del af fællesproduktet, der er bestemt til forbrug. Men det falder ikke Owen ind at forudsætte vareproduktionen og alligevel forsøge på at omgå dens nødvendige betingelser ved hjælp af pengeprojekter.«⁴⁴

Den forvandling, der sker med en vare fra dens nationale til dens internationale prisudtryk, modsvares i en korrekt bestemmelse af den nationale valutas værdi af en udelukkende formel, numerisk forandring af værdiens målestok. I det ene øjeblik tjener den vare, der kaldes iVE (international værdienhed), og som er udtryk for 1 legemelliggjort universel arbejdsdag, som målestok for alle andre varers værdi, og i det andet øjeblik tjener den vare, der kaldes nVE (national valutaenhed), og som er udtryk for m *universelle* legemelliggjorte arbejdsdage, som målestok. På denne måde kan producenterne i det overgennemsnitligt produktive land sænke prisen på deres varer på verdensmarkedet analogt til deres produktivitetsfordel uden at det fører til tab, præcis som jeg tidligere har fremstillet det i forbindelse med et samfund, hvor der kun er én slags penge, en almen ækvivalent.

Det lighedstegn mellem 1 national arbejdsdag og 1 national valutaenhed, som Klaus Busch tvinges til at antage i sin model er således forkert. Hvis man nu i hans model indfører den eneste bestemmelse af den nationale valuta, der er korrekt i forhold til dette abstraktionsniveau, som værende varer med international værdi, så bryder hele teorien om værdilovens modifikation på verdensmarkedet sammen. Det skulle således også være overflødigt at gå videre med behandlingen af de fejl, som forfatterne begår i forsøget på at omsætte deres fejlagtige teori til realiteternes verden.

Tilbage er to vigtige tankegange, som ligger bag denne teori:

- a) Tilløbet til at behandle verdensmarkedet som noget, der ikke er udvendigt i forhold til de nationale økonomier, men at se disse som en del af enheden verdensmarked. Det forbliver imidlertid ved tilløbet, som det ses af bestemmelsen af den nationale valuta.

44. Das Kapital bd. 1, s. 109, da udg. 1.1 s. 197, note 50.

- b) Overvejelser om, at ændringer i valutapariteten kan influere på verdensmarkeds konkurrencen. Dette kan imidlertid netop ikke eftervises på værdilovens niveau, hvor pengene må behandles direkte som varer, og hvor man derfor må gå ud fra en neutralitet og ikke-manipulerbarhed hvad angår vekselkurser. Men da pengene i virkeligheden blot er formidlede repræsentanter for en vare, og da vekselkurserne kan påvirkes af nationalstatslige foranstaltninger, så kan man i en konkret analyse af de internationale økonomiske forhold ikke se bort fra en behandling af vekselkurserne. En sådan undersøgelse forudsætter mere udviklede analyser, end hvad der er muligt på værdianalysens niveau.

Teorien om værdilovens modificerede funktion på verdensmarkedet virker ikke bare desorienterende, fordi den alene vil behandle problemerne i kapitalens verdensmarkedsbevægelser som den påstår at forklare ud fra værdiloven, og gør dette på et forkert analytisk niveau, men også fordi denne teori ikke konsekvent holder fast ved postulatet om, at verdensmarkedet er den kapitalistiske produktions livsatmosfære og basis, og således baserer hele sin udsagnskraft på en logisk fejl. Først og fremmest virker den dog desorienterende, fordi den nok henviser til kapitalernes nationalstatslige organisering, men samtidig præcis bortdefinerer dette forhold fra analysen af kapitalens verdensmarkedsbevægelse gennem sin tilbagevendende til rene økonomiske forklaringer. Det bortdefinerede definerer således forskellen mellem Marx' logiske konstruktion med en ensartet kapitalisme og den virkelige kapitalisme, hvor herredømmet ikke er organiseret i en verdensstat, men i nationalstater. Klaus Busch er mest insisterende i at fastholde denne udelukkelse, idet han konsekvent omtaler og også behandler de afhængige - og heri ligger også forestillingen om dominans - kapitalistiske lande som »økonomisk svagt udviklede lande«. Det er nu engang et faktum, at herredømmet i den virkelige kapitalisme er nationalt organiseret. Den modificerende funktion, som nationalstatens eksistens har på de almene love for fordeling af det samfundsmæssige arbejde i kapitalismen, består netop i, at grundprincippet i disse love, ifølge hvilket det kun i snæver forstand er økonomiske, »markedsmekanistiske« love, som spiller en rolle i den fordeling, bliver brudt. *Rent* økonomisk er der intet nyt at forklare på verdensmarkedet, eftersom politik med kapitalernes nationalstatslige organisering er blevet en integreret del af den internationale konkurrence.

Det bestemmende princip i den kapitalistiske produktionsmåde er rent økonomisk: kapitalvalorisering. Af denne grund var det også korrekt af Marx, at han eliminerede faktoren politik i sin logiske rekonstruktion af det borgerlige samfunds anatomi. Ligeledes er det rigtigt at forstå politik som for så vidt afledt af økonomien, eftersom enhver politik, som inden

for systemet forholder sig dysfunktionelt til kapitalvaloriseringen, på lang sigt er dømt til at forsvinde.

I denne forstand kan man tale om økonomiens primat i kapitalismen og i det kapitalistiske verdenssystem. Det er imidlertid forkert at forstå dette primat således, at det udelukkende er den økonomiske udvikling som spiller en rolle i den konkrete analyse, og at politik kun kan tilpasse sig halvvejs afmægtigt.

Hvad angår verdensmarkedsanalysen, må postulatet om økonomiens primat ikke forstås derhen, at man først går frem efter rent økonomiske synspunkter og først senere indfører politikken som en extern faktor. Kapitalvaloriseringen rummer samtidig herredømmeforhold. (Af samme grund har Marx undersøgt dens lovmæssigheder!) Den internationale konkurrence er samtidig en kamp om et nationalt organiseret herredømme, og politikken kan - selvom den nok kan afledes af kapitalens valoriseringsinteresser men dog altid en bestemt national kapitalers interesser - helt afgørende påvirke de betingelser, som denne konkurrence finder sted under.

Den økonomiske automatik, som tilhængerne af teorien om værdilovens modificerede gennemsnættelse mener at have fundet, er ikke bare umulig at eftervise - den blokerer ydermere for at se følgerne af kapitalens nationalstatslige organisering: statens forholdsregler virker pga. deres nationale karakter ikke ens på alle kapitaler; den socioøkonomiske og politiske integration og udvikling i deres respektive oprindelseslande spiller en afgørende rolle i kapitalernes internationale konkurrencekamp (og omvendt); en nations og dermed også dens kapitalers internationalt førende stilling bliver ikke kun forsvaret med økonomiske midler, men også politisk og militært. Kort og godt: med fremmaningen af en - godt nok forkert - ren økonomisk automatisk modifikation af den internationale arbejdsdeling, står denne teori i vejen for en kritik af det kapitalistiske verdenssystems *politiske økonomi*.